

НАЛЕЖНІСТЬ ДО РОСІЙСЬКОМОВНОЇ СПІЛЬНОТИ: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ

У статті висвітлено підстави доведення пересічним громадянином власної належності до російськомовної спільноти. Визначено сутність соціально-психологічної оптимізації наслідків ідентифікації з російськомовною спільнотою. Описано психолого-корекційні засоби оптимізації процесу інтеграції російськомовної спільноти.

Ключові слова: ідентичність, російськомовна спільнота, належність до російськомовної спільноти, оптимізація наслідків ідентифікації з російськомовною спільнотою.

Жорновая Е. И. Принадлежность к русскоязычному сообществу: социально-политический аспект самоидентификации гражданина Украины. В статье отражены основания для определения рядовым гражданином своей принадлежности к русскоязычному сообществу. Определена сущность социально-психологической оптимизации последствий идентификации с русскоязычным сообществом. Описаны психолого-коррекционные средства оптимизации процесса интеграции русскоязычного сообщества.

Ключевые слова: идентичность, русскоязычное сообщество, принадлежность к русскоязычному сообществу, оптимизация последствий идентификации с русскоязычным сообществом.

Zhornova L. Belonging to the Russian-speaking community: a socio-political aspect of the identity of a citizen of Ukraine. Institute of Social and Political Psychology of Pedagogical Sciences of Ukraine. The paper describes the basis for determining the ordinary citizen to belong to the Russian-speaking community. Defined the essence of social and psychological consequences of optimization of identification with the Russian-speaking community. Describes the psychological and rehabilitative means of optimizing the integration of Russian-speaking community.

Key words: identity, the Russian-speaking community, belonging to the Russian-speaking community, the optimization of the effects of identification with the Russian-speaking community.

Постановка наукової проблеми та її значення. Віднаходження підстав власної належності громадянина до російськомовної спільноти має на меті пояснити сенс і зміст його повсякденної активності крізь призму мовно- та етнічно забарвлених оцінок. Ідентифікація як установлення соціумом належності кожного до певної спільноти та самоідентифікація як довільне визнання такої належності дають змогу

не лише зрозуміти самого себе, а й пояснити наявні розбіжності у світоглядних побудовах та повсякденних практиках.

Для будь-кого з пересічного загалу визначення власної ідентичності набуває ваги тому, що: позбавляє від очікування встановлення його належності ззовні; робить ефективнішим вибір і планування дій; окреслює цінності, права та обов'язки відповідно до визначеної ідентичності; надає життю сенсу [9]. Як відомо, результати самоідентифікації та ідентифікації не завжди збігаються. Однією з причин цього, на наш погляд, є довільне встановлення тих ознак, котрі й правлять за ідентифікатори. Водночас слід зазначити, що не завжди збіг довільних ідентифікаторів має як наслідок таку саму ідентичність.

Завдання статті – встановити підстави доведення пересічним громадянином власної належності до російськомовної спільноти, виявити змістову сутність наслідків такої ідентифікації та визначити шляхи соціально-психологічної оптимізації наслідків ідентифікації з російськомовною спільнотою.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів отриманих досліджень. Можна говорити про побутовий і науковий дискурс формулювання підстав для зарахування будь-кого до соціальної категорії, спільноти тощо. У побутовому дискурсі розмежування російськомовної та україномовної спільнот через усвідомлення належності до однієї з них відбувається через зарахування будь-кого до Іншого або не-Іншого як з'ясування того, чи така належність засвідчує Я чи не-Я. Така «непроблематична кваліфікація» А. Тхостова поділяє весь масив громадсько-політичного життя на те, «куди я втрапив» і «що я вчинив». Відповідно перші з таких подій засвідчують зіткнення людини з незалежними від неї силами об'єктивного світу, а другі – вибудовування нею самою свого життя. При цьому слід зауважити, що таке відмежування Я від Іншого визнається за правдиве й щире, а його результат – за безсумнівний і цілком зрозумілий [5; 4; 3].

У науковому контексті не можна не відзначити принципово відмінних поглядів на сенс звернення до поняття ідентичності. Утвердження можливості вільного вибору й конструювання кожною людиною своєї індивідуальної ідентичності, з одного боку, та акцентування уваги на неподільності особистої і соціальної ідентичності, з іншого – доповнюються наполяганням на врахуванні інших поглядів, думок у визначенні ідентичності та й власне мети ідентифікації.

Проте це не знімає питання про сутність встановленої належності за вірними чи хибними ідентифікаторами. Отже, питання можна сформулювати так: Чи завжди розбіжність побутових та наукових ідентифікаторів тягне за собою відмінну ідентичність? Чи завжди самоідентифікація та ідентифікація мають однаковий результат, тобто, що встановлена і ззовні, і, так би мовити, із середини ідентичність певної особи збігається? Чи можна стверджувати, що здоровий глузд, покладений в основу побутового знання, буде хибним за умови його іншого, хай не протилежного, означення належності у науковому вимірі?

Переформулювання цих питань у площині усвідомлення належності до російськомовної спільноти набуває такого вигляду:

– чи узгоджені між собою наукове і побутове визначення належності до російськомовної спільноти уможлиблюють досконалий результат ідентифікації?

– чи завжди визначення громадянами України своєї належності до російськомовної спільноти тотожне тому, що «надходить» зі сторони?

– чи самоідентифікація російськомовних громадян відбувається за тими самими показниками, що й ідентифікація тих, хто належить до україномовної спільноти?

– чи є підстави заперечувати сенс пересічного визначення російськомовної ідентичності на підставі його розбіжності з науковими ідентифікаторами?

Становлення належності до російськомовної спільноти забезпечується процесами культурного смислоутворення. Обрання способів репрезентації Я залежить від спрямованості на Іншого через уникання або, навпаки, посилення відмежованості від нього. Так, відома класифікація способів вирішення конфліктів в системі «культура–культура» (за Ф. Боком) заснована на характеристиці різних ступенів «розчинення» однієї зі сторін опозиції в іншій через геттоїзацію (повне відмежування від Іншого як доведення своєї відмінності), остаточну асиміляцію (цілковите розчинення в Іншому як зникнення, позбавлення своєї особливості), колонізацію (поширення «своєї» поведінки на обжитому просторі як єдино можливий і доцільний спосіб існування з Іншим), часткову асиміляцію (просторово-часткове відмежування від Іншого) або проміжний тип – укорінення своєї специфічності в Іншому як продуктивного і корисного для нього [1].

Доведення власної належності ґрунтується на обопільному розвитку російсько- та україномовної спільнот у площині взаємин «Я–

Інший». Осмислення Іншого як такого, що перебуває ззовні Я, перетікає в осмислення своєї належності до однієї з мовних спільнот, а, відтак – власної життєдіяльності загалом.

Першим актом самоусвідомлення належності до певної мовної спільноти є осмислення взаємин «Я–Інший» і таких похідних, як «внутрішнє–зовнішнє», «своє–чуже» тощо. Далі переосмислення своєї належності до спільноти за ознакою мовних уподобань має розгорнутися в переозначення звичних і звичайних дій у просторі повсякденної життєдіяльності.

Завдяки такій активності раніше встановлена належність до мовної спільноти втрачає свою однозначність і має бути доповнена іншими баченнями підстав віднесення себе до певного угруповання. Підґрунтям цього є, зокрема, пізнання поглядів Іншого на підстави ствердження його належності, а також обговорення з ним змісту взаємно сформованих переконань і ставлень.

Таке розмежування ідентичностей не може не датися взнаки посиленням напруження у взаєминах, що зумовлено розбіжностями образів повсякденної життєдіяльності.

Говорячи про осмислення представниками російськомовної спільноти своєї інакшості через відокремлення себе від тих, хто за ознакою переважного використання української як мови титульної нації не може відігравати другорядні й непримітні ролі в українському суспільстві, доречно зупинитися на розгляді феномену мультикультуралізму (бікультуралізму – у сучасних українських умовах) як окремого варіанта поставання глобального світу, тих умов, що впливають на пересічну життєдіяльність і внеможливають непричетність людини до різних культур водночас.

Численні концепції культурної багатоукладності і різноманітності через спільні поняття транскультурації, мультикультуралізму, критичного космополітизму, межового мислення тощо ілюструють невичерпність теми дійових виявів особи в сьогоденні [7; 8; 10]. При цьому виявляється, що витлумачення Іншого залежить від місця самих авторів тлумачень у сучасному світі, їхнього перебування «всередині» або «ззовні», як «своїх» або «чужих» у проекті світової модернізації [6, 116].

Гармонійна взаємодія різних культур передбачає збереження ними права бути «непрозорими». Розуміння «непрозорості» полягає у визнанні і ствердженні унікальності, особливого ества кожної з культур. Саме це забезпечує їхнє співіснування без повного злиття та нівелювання.

Осмислення об'єктивності культурної багатоскладовості світу перебуває в площині своєрідної регламентації відносин однієї культури з іншими, спроб установити і водночас подолати межі між ними. Ідеали різноманіття втілюються завдяки пристосуванню до логіки модерну, який нині вважають за норму. Інше визнається за модне й привабливе, але крім формальної легітимізації, воно має бути «розфасоване в зручну для середньостатистичного споживача упаковку», а відтак не просто привласнене, а й зроблене безпечним, передбачуваним та вже «не абсолютно іншим» [6, 122]. У колі основних способів досягнення цього чинне місце посідають стереотипізація та об'єктивація, але за головну вважається комерціалізація, яка до інакшості ставиться як до товару, який добре продається і приносить матеріальний прибуток. У такий спосіб відбувається не викорінення іншого, а свідоме його зменшення, аж до цілковитого нівелювання.

В основу неоліберальних варіантів мультикультуралізму ХХ ст. покладено формальний егалітаризм, повагу до відмінностей, відповідні зміни освітніх програм, забезпечення належного представництва культурних меншин у державних органах тощо.

Серед сучасних теорій відносин Я і Іншого чільне місце посідають такі:

- критичного космополітизму, теоретичними підвалинами якої є ідеї «колоніальних відмінностей», переосмислення геополітики та процеси культурної глобалізації;

- іншого мислення як критики обмежень, властивих традиційним епістемологічним системам;

- епістемологічної креолізації як відхилення доцільності усвідомлювати дійсність мовами, що визнані за основні (Heslep; Mignolo; Spivak).

Для російськомовної спільноти утвердження таких положень має означати переосмислення ролі російськомовного дискурсу як панівного, такого, що забезпечує найбільш повне й адекватне відображення світу, визнання рівної цінності іншомовних епістемологічних систем, зокрема україномовної [3].

Таке переорієнтування свідомості створює тло для справжньої участі в спільному культурному розвитку. Перенесення уваги з феномени культурної уніфікації на дослідження транс- і гетерокультурних тенденцій, які останнім часом дедалі посилюються, стає свідченням визнання їх як перспективних і плідних. Спільне з Іншим повсякдення має містити відмінні способи життєдіяльності та куль-

турного самовідтворення, але за спільного спрямування на втілення загально визнаних цінностей.

Тому сенс усвідомлення власної належності до російськомовної спільноти лише почасти має спиратися на відокремлення себе від спільноти україномовної, а більшою мірою – зосереджуватися на намаганнях розуміти й пояснювати щоденні контакти із носіями україномовної культури з метою вироблення взаємно прийнятних смислів життєдіяльності та забезпечення комфортного перебування у спільному просторі [2].

Оскільки українське суспільство поліетнічне, то питання, пов'язані із врегулюванням відносин між різними етнічними спільнотами, потребують постійної уваги й державних діячів, політиків, науковців, і загалом кожного громадянина України, небайдужого до утвердження миру та злагоди на її теренах. Порозуміння одне одного представниками української етнічної спільноти, котра утворює основу етнополітичного організму України, та російської, яка вбирає значну частку її громадян у кількісному її вимірюванні, і є її помітним складником, чи не найяскравіше спроможне продемонструвати здатність пересічних громадян бути вагомим чинником державотворчих процесів та сприяти подальшій демократизації суспільства.

Однак треба чесно і відверто визнати, що наразі таке порозуміння є швидше бажанням, ніж реалією життя. Що можна і треба зробити, щоби прискорити очікуване, сформувати толерантне ставлення однієї спільноти до іншої та усім гуртом ствердити повну повагу до етнокультурної самобутності кожного громадянина України? Питання не є риторичним.

Важливу соціально-психологічну проблему складає той факт, що представники російського етносу та російськомовної спільноти, які довго перебували у статусі провідної суспільної верстви, не можуть легко й швидко відмовитися від привілеїв, наданих їм за радянських часів, позбутися поглядів на україномовних громадян як «молодших братів», перевизначити усталене співвідношення етнічних і мовнокультурних цінностей.

Вироблення соціально-психологічних засобів оптимізації переживання належності до російськомовної спільноти має, вочевидь, спиратися на врівноваження процесів задоволення потреб російськомовних громадян у збереженні й розвитку їхньої російськомовної ідентичності та сприяння відродженню і піднесенню української та

україномовної культури в контексті досягнення єдності української політичної нації.

У цьому відношенні корисним та ефективним має бути осмислення пересічними громадянами, зокрема й російськомовними, місця і ролі кожної етнічної спільноти у сучасних процесах державотворення. Сутнісно воно має полягати у чіткому осягненні не лише політико-ідеологічного, а й психологічного змісту таких принципів і норм, як суверенітет нації й особи. Суверенітет української нації здебільшого розглядається як уже встановлений факт, натомість належність до неї має бути усвідомлена російськомовною спільнотою у формі чи то цілком добровільного, чи то почасти вимушеного визнання цього історико-політичного факту. В будь-якому разі надто небезпечним може бути протиставлення етнокультурних інтересів україно- і російськомовних частин суспільства. Із правового погляду можливі перестороги щодо знецінення державою російськомовної належності пересічної особи є щонайменшими. Натомість істотно даються взнаки усталені в масовій свідомості постави і стереотипи, що заважають адекватній оцінці відносин між україно- і російськомовною спільнотами.

Одним із засобів подолання таких упереджень видається критичне переосмислення радянського досвіду, мовно-етнічних стосунків. Його метою має стати нівелювання дискомфортного переживання своєї належності до тієї чи іншої мовної спільноти. Особливістю відповідних зусиль є позитивний корекційний вплив на досвід тих осіб, які мали чи відчували складнощі у взаєминах із представниками іншомовної спільноти або із певних причин уникали таких взаємин.

Такий вплив задля переінакшення російськомовною особою негативного ставлення до української мови та культури ґрунтується на прийнятті нею, по-перше, того, що кожна етнолінгвістична група має не лише рівні права, а й однакову відповідальність за збереження розмаїття самовизначень і самостверджень, по-друге, що збереження та розвиток російськомовної культури – не єдиний і, можливо, не головний шлях загального піднесення культури.

Досягненню такої мети може сприяти тренінг мовної ідентичності, спрямований на ґрунтовніше осмислення своєї ідентичності за мовною ознакою. Процес впливу розгортається як спрямування тренером дій, пов'язаних із репрезентацією кожним самого себе групі. Така репрезентація, здійснена в площині Я–Інший, вимагає

прийняття своєї мовної відмінності як факту, який має місце в реаліях життя, але не є (або не повинен бути) визначальним чинником відокремлення себе від оточення чи, навпаки, ототожнення з ним.

Мета тренінгу – забезпечити усвідомлення його учасниками цінності Я у контексті підтвердження цінності Іншого, що забезпечується аналізом та оцінкою проблем, які викликають занепокоєння російськомовних громадян у зв'язку з українізацією соціального середовища, виявлянням справжніх почуттів – і позитивних, і негативних – до носіїв іншомовної культури та проговорення причин, що їх породжують, перевизначення змістової сутності таких причин на засадах формування позитивного образу носіїв іншомовної культури та взаємин із ними.

Психокорекційну роботу з представниками російськомовної спільноти доречно розгортати, зокрема, як планомірне нівелювання проявів недовіри або зверхності щодо іншомовних осіб. На рівні загального впливу на свідомість російськомовної спільноти слід зосереджувати увагу на перспективах суспільного розвитку, пов'язаних із прийняттям пересічними громадянами ідеї формування національної ідентичності української політичної нації.

Ефективним засобом має бути поширення у суспільстві вірогідних матеріалів, котрі висвітлюють проблеми його консолідації, здобутки та прорахунки у справі запобігання міжетнічному напруженню, переваги належності кожного громадянина до нової української спільноти. Цілеспрямоване запобігання маніпуляцією свідомістю російськомовної спільноти має відбуватися через:

– по-перше, відмову від малозрозумілих або зовсім не зрозумілих слів у повідомленнях, розрахованих на широкий загал; зрозумілість повідомлення є основою для подальшого діалогу, не принижує реципієнта у його власних очах через необізнаність з іншомовними чи вузькопрофесійними термінами; доступність інформації, не знижуючи її смислового навантаження, запобігає бездумному присвоєнню повідомлювачу статусу експерта;

– по-друге, відвернення тиску на почуття російськомовних громадян і з боку прихильників ідей на кшталт «русского мира», і з боку їхніх опонентів; має відбуватися наполегливе просвітництво щодо недоцільності самих намагань реалізувати конкретні політичні, ідео-

логічні, культурні проекти через посилення негативних почуттів російськомовної спільноти;

– по-третє, оцінку поширюваної інформації у контексті саме нерозв’язаних проблем комфортного самопочуття російськомовної спільноти; визначення ступеня важливості повідомлення через його дотичність до актуальних проблем оптимізації інтеграційних процесів російськомовної спільноти – ось підґрунтя для прийняття повідомлення або його знехтування.

Рекомендації щодо оптимізації належності до російськомовної спільноти покликані, зокрема, заохотити громадян до роздумів над тим, що для них самих означає, коли вони свідомо відвертаються від носіїв іншомовної культури, штучно занижують її цінність для розвитку не тільки самих носіїв, а й для кожного з нас та суспільства загалом, не приймають наявних відмінностей як таких, що мають сенс і творять тло для подальшого розквіту культурного і психологічного різноманіття.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Подальші наукові розвідки доцільно спрямувати на вивчення динаміки інтеграційних процесів у суспільстві та дослідження наслідків для консолідації мовно-етнічних спільнот.

Список використаної літератури

1. Бок Ф. Структура общества и структура языка [Электронный ресурс] / Ф. Бок. – Режим доступа : [www.gumer.info|bibliotek_Buks/Lingvist/Article/bok_strob.php](http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Lingvist/Article/bok_strob.php)
2. Жорнова О. І. Громадянськість російськомовної спільноти: психологічні аспекти прояву / О. І. Жорнова // Психол. перспективи. 2011. – Спец. вип. «Психологічні виміри українського соціокультурного простору». – С. 74–83.
3. Жорнова О. І. Мовна ситуація в Україні (аналіз та інтерпретація емпіричних даних) / О. І. Жорнова // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Філол. Політол. – 2011. – Вип. 103. – С. 23–27.
4. Жорнова О. І. Належність до російськомовної спільноти: теоретична площина проблеми самоідентифікації / О. І. Жорнова ; редкол. : Головін В. В. [та ін.]. // «Усвідомлення культури – запорука відновлення суспільства. Внесок сучасної науки в загальнолюдську культуру» : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф., 16–17 квіт. 2010 р. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2010. – С. 40–42.
5. Жорнова О. І. Я та Інший у культурному просторі: сумісно чи нарізно вибудоване повсякдення? / О. І. Жорнова ; редкол. : Головін В. В. [та ін.] // «Усвідомлення культури – запорука відновлення суспільства. Внесок сучасної науки в загальнолюдську культуру»: Матеріали X Міжнар. наук.-

практ. конф., 17–18 квіт. 2009 р. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2009. – С. 94–97.

6. Тлостанова М. В. Ньюансировка инаковости в постмодернистских эпистемах / М. В. Тлостанова // *Личность. Культура. Общество.* – 2003. – Т. У. – Вып. 3–4 (17–18). – С. 116–134.
 7. Heslep R. D. Identity crisis [Electronic resource] / R. D. Heslep. – Mode of access : <http://x.ed.uiu.edu/EPS/PES-Yeabook/1998/heslep.html>
 8. Mignolo W. Local Histories / W. Mignolo // *Global Designs. Coloniality. Subaltern Knowledges And Border Thinking.* – Princeton, 2000. – P. 91–172.
 9. Sidorkin A. M. Alas, poor Hamlet – or identity crisis for dummies / A. M. Sidorkin // *Philosophy of education* [Electronic resource]. – Mode of access : <http://x.ed.uiu.edu/EPS/PES-Yeabook/1998/sidorkin.html>
- Spivak G. Can the Subaltern Speak? / G. Spivak // *Colonial Discourse and Postcolonial Theory.* – Harvester, 1993. – P. 66–111.